

Damian Werczyński

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska

Wybrane atrakcje archeoturystyczne w Polsce

Zarys treści: W artykule przedstawiono wybrane typy atrakcji związane z dziedzictwem archeologicznym Polski. Spośród wielu walorów w kręgu zainteresowań autora znalazły się rezerwy, parki i repliki archeologiczne. W pracy poruszono problem definicji poszczególnych terminów, w tym propozycje autora dotyczące ich uściślenia i uporządkowania. Dalsza część artykułu to analiza przestrzennego rozmieszczenia obiektów wraz z omówieniem ich znaczenia w rozwoju lokalnym i regionalnym oraz roli w kreowaniu funkcji turystycznej obszarów.

Słowa kluczowe: turystyka archeologiczna, rezerwat archeologiczny, park archeologiczny, atrakcja turystyczna

Wprowadzenie

Wielowiekowa działalność człowieka znajduje odzwierciedlenie w ogromnym zbiorze spuścizny materialnej i niematerialnej, która całościowo określana jest mianem dziedzictwa kulturowego. Jest ono nieodłącznym elementem ludzkiej cywilizacji, a więc ma bezpośredni wpływ na nasz byt, stąd moralnym i prawnym obowiązkiem jest ochrona i przekazywanie tego dziedzictwa kolejnym pokoleniom. Jak informuje Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej przygotowana przez ICOMOS (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych), zasoby kultury należą do wszystkich, czyli są dziedzictwem światowym (Zeidler 2009, s. 157). Z powyższego wynika nie tylko powinność ochrony i konserwacji zabytków kultury, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych, lecz także możliwość ich wykorzystywania w różnej skali, głównie w celach turystycznych. Jest to konsekwencja słusznego przekonania, że niewątpliwie zwiększają one atrakcyjność danego miejsca.

Turystyka archeologiczna

Otoczenie ochroną i wyeksponowanie turystyczne bardzo wielu obiektów na świecie spowodowało rozwinięcie znaczącego sektora poddziedziny turystyki,

zwanego turystyką kulturową. Jest ona przedmiotem szczegółowych badań i ożywionych dyskusji (por. Buczkowska 2008, Rohrscheidt 2010), co wynika z jej stale rosnącej roli. Niejednoznaczność obu terminów tworzących nazwę tej dziedziny (kultura i turystyka) oraz jej nieustannie zmieniający się charakter spowodowały powstanie wielu definicji. Najogólniej ujmując, można powiedzieć za Richardsem, że „to turystyka odnosząca się zarówno do wytworów kultury z przeszłości, jak i wytworów kultury współczesnej oraz sposobów życia dawnych grup ludzi lub regionów; obejmująca turystykę zorientowaną na dziedzictwo kultury oraz turystykę zorientowaną na sztukę/kulturę współczesną” (Buczkowska 2008, s. 20). Jak dotąd wszystkie próby konkretyzowania pojęcia nie przyniosły zadowalającej i jednoznacznej konkluzji, co jednak nie przeszkodziło w wyróżnianiu licznych form turystyki kulturowej. Wśród nich wymienić można np. turystykę etniczną, religijną czy kulinarną (por. Rohrscheidt 2010).

Jako jedna z ciekawszych odmian jawi się turystyka archeologiczna, pojęcie także nie do końca sprecyzowane (por. Buczkowska 2008, Rohrscheidt 2010, Krueger 2012, Werczyński 2012). Dziedzina ta traktowana jest zwykle jako część rozbudowanej formy turystyki kulturowej – turystyki dziedzictwa kulturowego (Buczkowska 2008, s. 81, Werczyński 2011, s. 10). Krueger zauważa, że archeolodzy zajmujący się archeoturystyką od strony naukowej często zwracają uwagę na trudności w formułowaniu jej definicji, ze względu na złożoność tego fenomenu. Turystyka archeologiczna nie wiąże się tylko z odwiedzaniem muzeów ze starożytnościami czy stanowisk archeologicznych, lecz powinna być ujmowana w szerszej perspektywie (Krueger 2012, s. 6). Na bazie licznych doświadczeń Archaeological Institute of America (AIA) dokonał bardzo dokładnego opisu omawianego terminu: „Archeoturystyka to podróże skupiające się na odwiedzaniu i doświadczaniu (experiencing) miejsc archeologicznych i historycznych. Motywacją dla tego typu turystyki jest pasja związana z poznawaniem przeszłości i zainteresowanie pogłębianiem wiedzy o dawnych kulturach archeologicznych i historycznych, które zamieszkiwały odwiedzany teren. Archeoturystów przyciągają miejsca egzotyczne (często trudno dostępne), w których występuje nagromadzenie stanowisk archeologicznych oraz pragnienie doświadczenia unikalnych przeżyć. Turystyka archeologiczna to także zwiedzanie muzeów, miejsc o znaczeniu historycznym, parków historycznych i archeologicznych, a nawet udział w tradycyjnych festiwalach, tańcach i innych podobnych wydarzeniach” (A guide... 2009, s. 5). Choć meritum zainteresowań i celów archeoturystyki zostało odzwierciedlone w powyższym tekście, definicja ta nosi widoczne znamiona charakteryzujące gusta amerykańskich turystów. Tymczasem w polskich warunkach warto było wziąć pod uwagę konglomerat kilku kryteriów, które zostały szczegółowo przeanalizowane (por. Werczyński 2012). Należały do nich: typ atrakcji (obiektu), aktywność, w której tematyka archeologiczna stanowi co najmniej 50% treści oraz cezura chronologiczna (obiekty nie młodsze niż XV w.). Wynikiem prac jest definicja turystyki archeologicznej mówiąca, że jest to „wszelkiego rodzaju aktywność turystyczna, która obejmuje: 1. odwiedzanie miejsc określonych jako stanowiska archeologiczne, będących często rezerwatami archeologicznymi oraz ruin zabytków średniowiecznych; 2. zwiedzanie muzeów i prezentacji zabytków

archeologicznych; 3. wizytację trwających wykopalisk oraz udział w nich, jak również udział w wykładach prowadzonych przez archeologów; 4. uczestnictwo w festiwalach, eventach i piknikach archeologicznych; 5. odwiedzanie parków archeologicznych oraz replik obiektów archeologicznych, które często stanowią rodzaj centrów archeologii eksperymentalnej i korzystanie z atrakcji w nich proponowanych” (Werczyński 2012, s. 29).

Nieostrość pojęcia zaznacza się również w tym przypadku, czego świadectwem jest zawężenie ram chronologicznych (do ok. 1500 r.), dotyczące tylko ziem polskich. Cezura czasowa w innych krajach powinna być określana indywidualnie, co niestety może być źródłem komplikacji.

Zainteresowanie dziedzictwem archeologicznym a jego wartość

Dziedzictwo archeologiczne w państwach o jego dużym potencjale od dawna wykorzystywane jest jako atrakcja turystyczna, będąca magnesem przyciągającym rzesze odwiedzających z całego świata. Przykładami takich krajów mogą być Egipt, Włochy czy Grecja. W czołówce państw o bardzo dobrym zagospodarowaniu stanowisk archeologicznych znajdują się USA oraz Wielka Brytania (Werczyński 2012, s. 4).

W Polsce idea archeoturystyki jest znana od dawna, co wyraża się w popularności Biskupina czy Gniezna. Jednak przez lata aktywność turystyczna ogniskowała się właśnie w tych najślawniejszych miejscach i dotyczyła zwłaszcza edukacji szkolnej. Obecnie idea zapoznawania się z pradziejami zaczyna być rozpowszechniana wśród społeczeństwa. Wiąże się ona jednak nie tylko ze zwiedzaniem ciekawych zabytków, lecz także zapoznawaniem się ze sposobami życia na danych obszarach. Wielu zainteresowanym samo oglądanie stanowisk archeologicznych i eksponatów już nie wystarcza – dlatego wokół tej bazy wciąż wypracowywane są nowe pomysły. Największą popularnością w naszym kraju cieszą się festyny archeologiczne urządzone na terenach rezerwatów archeologicznych. Najpopularniejszym z nich jest wspomniany obiekt w Biskupinie, który ma bardzo szeroką ofertę imprez o zmiennej tematyce oscylującej wokół zagadnień historycznych i archeologicznych. Od czasów powstania rekonstrukcji biskupińskiej na przełomie lat 60. i 70. XX w. miejsce to odwiedziło znacznie ponad 5 mln turystów. Dane te mogą wydawać się zadowalające, lecz mimo to wciąż daleko jest polskim placówkom do takich obiektów jak British Museum, którego sale tylko w jednym roku (1991) oglądało ponad 5,4 mln gości (Chowaniec 2010, s. 254). Obecnie w naszym kraju coraz bardziej popularne stają się także inne miejsca, które tworzone są już w duchu nowoczesnym, np. skansen w Trzcinicy (Werczyński 2012, s. 5).

Znacznie mniejszym zainteresowaniem cieszą się natomiast zwykłe stanowiska archeologiczne, co związane jest ze słabym ich wyeksponowaniem i zagospodarowaniem dla potrzeb turystów. Winnymi takiego stanu rzeczy są zarówno władze samorządowe, które nie wykorzystują potencjału dziedzictwa archeolo-

gicznego, jak i archeolodzy, których środowisko jest podzielone, jeśli chodzi o kwestię udostępniania miejsc archeologicznych. Tłumaczone jest to zazwyczaj zagrożeniem ze strony tzw. poszukiwaczy skarbów (zwanym także detektorystami). Ograniczenia w ekspozycji stanowisk są również pochodną przepisów prawnych oraz w największym stopniu braku funduszy na ten cel (Werczyński 2012, s. 5). Tymczasem obiekty archeologiczne zlokalizowane na ziemiach polskich mają wielką wartość, o której pisali już w połowie ubiegłego wieku badacze i propagatorzy, orędujący za turystycznym wykorzystaniem zabytków (por. Rajewski 1959, 1964, 1968, Dąbrowski 1977).

Postrzeganie dziedzictwa archeologicznego w kategoriach atrakcji turystycznych w dużej mierze zależy od wartości przypisywanych mu przez człowieka. Kołodziejczyk (1979, s. 55–56) wyróżniła pięć ich rodzajów: intelektualne, wychowawcze, estetyczne, kultowe oraz rekreacyjno-rozrywkowe. Do tej listy można dodać jeszcze wartość użytkową (Faracik 2000, s. 142). Unikając rozległej dygresji na powyższy temat, w ramach podsumowania można stwierdzić, że największą wartością obiektu archeologicznego jest świadectwo przeszłości. Prace specjalistów związane z analizą zabytków pozwalają na poznanie społeczeństw dawnych epok oraz praw nimi rządzących, uświadamiając często współczesnemu człowiekowi, że choć dawne cywilizacje stały na niższym poziomie technicznym, to nie zawsze był on równoznaczny z ich prymitywnością (Faracik 2000, s. 143). Przejawia się to *explicite* w świadectwach kultury duchowej i sztuki.

Atrakcje archeoturystyczne

Pojęcie *atrakcje turystyczne*, wprowadzone w 1972 r. przez Cohena, w dość zwięzły sposób zdefiniował Lundberg jako „cokolwiek, co zaciekawia turystów”. To lapidarne stwierdzenie koresponduje bardziej jednak z występującym w polskiej literaturze określeniem *walor krajoznawczy*. Szerzej potraktował ten problem McCannell, którego definicja określa atrakcję turystyczną jako empiryczną relację pomiędzy turystą, widokiem (*sight*) a oznacznikiem (*marker*) – informacją dotyczącą miejsca. Zgodnie z tokiem myślenia McCannella obiekt (widok) staje się atrakcją dzięki dodaniu oznacznika, którego celem jest generowanie informacji o walorze. Forma oznacznika może być różna (przewodnik, tabliczka informacyjna, odczyt), a jego rola jest decydująca w odróżnieniu atrakcji od zwykłych obiektów (Kruczek 2005, s. 35–36).

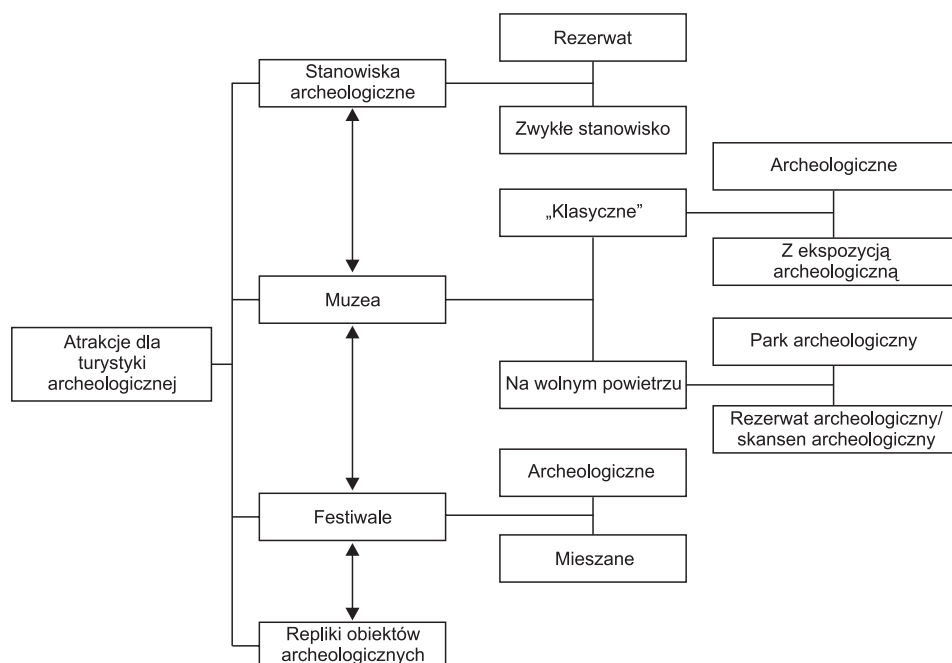
Przedstawiona, prosta definicja atrakcji stała się niezwykle istotnym narzędziem przy wyróżnianiu i klasyfikowaniu przedmiotu zainteresowań turystyki archeologicznej. Wynikające z pojęcia archeoturystyki wszystkie typy atrakcji z nią związanych można podzielić na cztery podstawowe grupy ze względu na charakter prezentacji dziedzictwa (ryc. 1):

- stanowiska archeologiczne występujące w terenie, zagospodarowane w różnym stopniu (minimalnym – sąsiedztwo szlaku turystycznego lub maksymalnym – utworzenie skansenu/rezerwatu) oraz ruiny budowli średniowiecznych (przyjęte jako składowa pojęcia „stanowiska archeologiczne”);

- muzea „klasyczne” (archeologiczne, z ekspozycjami archeologicznymi), inne miejsca wystaw archeologicznych oraz muzea na wolnym powietrzu (rezerwaty/skanseny i parki archeologiczne);
- repliki obiektów archeologicznych i centra archeologii doświadczalnej, które często wiążą się z ciekawą, lecz w Polsce jeszcze słabo wykształconą, ofertą obozów i kolonii archeologicznych;
- festiwale i pikniki archeologiczne, które oprócz prezentacji osiągnięć archeologii eksperymentalnej wiążą się z otwartymi dla publiczności wykopaliskami, prelekcjami archeologów lub innych specjalistów związanych z archeologią (Werczyński 2012, s. 31).

Powyższy podział nie jest jednoznaczny, o czym świadczą rodzaje atrakcji, które mogą być przyporządkowane do dwóch grup, jak dzieje się w przypadku rezerwatów. Jest to jednak próba usystematyzowania wszystkich przedmiotów zainteresowań archeoturystyki, która może ułatwić w przyszłości badanie tej dziedziny.

W dalszej części pracy autor skupi się na analizie kilku szczegółowych grup atrakcji z podpunktów 1 i 3: rezerwatów, parków i replik archeologicznych, pomijając jednocześnie atrakcje, jakimi są muzea „klasyczne” oraz festiwale archeologiczne.

Ryc. 1. Podział atrakcji archeologicznych i główne kanały interakcji

Źródło: opracowanie własne.

Problem definicji – rezerwat, park, replika archeologiczna

W przytoczonej powyżej klasyfikacji (ryc. 1) muzea podzielone zostały na „klasyczne” i na wolnym powietrzu. Pierwsza grupa jest rozumiana jako placówki będące muzeami w świetle ustawy, prezentujące głównie zabytki ruchome z wielu stanowisk. Natomiast drugi zbiór to muzea na wolnym powietrzu (sformułowanie przeniesione z terminologii dotyczącej obiektów etnograficznych). Z reguły nie są, choć mogą być, faktycznymi placówkami muzealnymi o określonym statusie, a dzielą się na rezerwaty i parki archeologiczne (Werczyński 2012, s. 33).

W tym miejscu należy się odnieść do kontrowersyjnego zabiegu, jakim jest zażyczenie terminologii odnoszącej się do obiektów etnograficznych. W bardzo wielu przypadkach, opisując zagospodarowane stanowiska archeologiczne, zaczęto w literaturze oraz materiałach promocyjnych używać pojęć: *skansen*, *muzeum na wolnym powietrzu* czy *park*, dodając przy tym określenie *archeologiczny*. Wyrazem tej mody jest m.in. zawarcie wspomnianych słów w oficjalnych nazwach niektórych placówek, np. Skansen Archeologiczny „Karpcka Troja”. Rodzi to pewien chaos pojęciowy, który może w przyszłości spowodować problemy w określaniu, co jest przedmiotem danych badań, stąd użyteczna wydaje się propozycja konstruktywnego rozwiązania (Werczyński 2012, s. 33).

Na początek warto wspomnieć najbardziej uporządkowany podział muzeów na wolnym powietrzu stworzony przez Stasiaka (1996, s. 70), który podzielił je na dwie podstawowe grupy: muzea skansenowskie i rezerwaty archeologiczne. W pierwszym zespole ujęte są placówki nazywane skansenami oraz parkami. Rezerwaty archeologiczne zostały natomiast podzielone według głównych rodzajów stanowisk (wyróżnionych zostało tylko 5): grody i grodziska, kurhany i cmentarze, pradawne miejsca kultu, pradawne „ośrodki” przemysłowe, budowle megalityczne. Zgodnie z tą klasyfikacją, użycie pojęcia *skansen* czy *park* jest niesłuszne w nomenklaturze dotyczącej obiektów archeologicznych. Ze względu jednak na wspomnianą częstotliwość takich praktyk, należy zrobić wyjątek od powyższej systematyki, lecz powinno się przy tym jasno określić, w jakich sytuacjach można zastosować dane określenia (Werczyński 2012, s. 34).

Transponowanie zwrotu *muzeum na wolnym powietrzu* do literatury traktującej o zagospodarowaniu zasobów archeologicznych wydaje się zabiegiem trafionym. Powinno to być określenie nadrzędne, obejmujące ogólnie atrakcje dwóch typów: rezerwaty i parki archeologiczne (ryc. 1). Argumentem podstawowym jest konieczność odróżnienia typowych placówek muzealnych od tych, które nie są muzeami w powszechnym rozumieniu.

Najtrudniejsze do jasnego sprecyzowania jest pojęcie *rezerwatu archeologicznego*. Terminu tego obecnie używa się w stosunku do wielu stanowisk przystosowanych do turystyki. Jednym z pierwszych polskich archeologów, który zajął się tym zagadnieniem, był Jakimowicz (Rajewski 1959), jednak najszerzej w latach 50. i 60. opisywał je Rajewski (1959, 1964, 1968), wyróżniając przy tym kilka form zagospodarowania zasobów. Zgodnie z bardzo ogólną definicją, rezerwaty to obiekty zabytkowe lub zespół obiektów przeznaczony do pełnienia różnych funkcji społecznych zarówno naukowych, jak i kulturalnych (Rajewski 1964, s. 105).

Dalej badacz dokonał wnikliwego rozgraniczenia między zabytkiem (punktem zabytkowym) a rezerwatem (punktem rezerwatowym). Pierwsza forma jest mniej znaczącą w kategoriach turystycznych (nie w kategoriach wartości kulturowej), a stanowią ją zwykle obiekty archeologiczne, takie jak np. cmentarzysko, osiedle na wydmie, kurhan czy grobowiec. Natomiast drugi rodzaj to stanowiska, które zaczęły pełnić funkcje kulturalne jako punkt zaopatrzone w niezbędne urządzenia ekspozycyjne: tablicę informacyjną i wystawkę polową (Rajewski 1964, s. 105). Wyróżniono przy tym rezerwaty-muzea (rezerwaty muzealne), czyli obiekt lub zespół obiektów odsłoniętych w części lub w całości, z partią zrekonstruowaną lub odbudowaną, mające urządzenia ekspozycyjne np. w postaci pawilonu wystawowego. Rajewski odniósł się także do określenia *skansen*, pisząc, że jest to prawdziwe „muzeum na wolnym powietrzu, gdzie na znacznej przestrzeni, ale w jednym miejscu, gromadzi się budynki mieszkalne, gospodarcze, sakralne (...), nie wyłączając obiektów pamiątkowych i udostępniając je zwiedzającym. Skansen jest więc przeciwstawieniem rezerwatu, gdzie pokazuje się obiekty *in situ* w miejscu ich znalezienia (...)” (Rajewski 1964, s. 105–106). Jak widać, autor dość precyzyjnie starał się zakreślić granice między różnymi typami obiektów, wyraźnie zaznaczając przeciwstawność pojęć *rezerwat* i *skansen* (rozumiany przez niego we właściwym znaczeniu etnograficznym). W kolejnych latach problem ten poruszał Dąbrowski (1977), jednak bez zagłębiania się w dyskusję natury terminologicznej. Można powiedzieć, że najlepszego podsumowania tego dyskursu dokonał Konopka (1980). Określa on, że o istnieniu rezerwatu archeologicznego możemy mówić, gdy spełnione są 3 warunki, tzn. obiekty, które wchodziły do zespołu:

1. zostały odkryte lub były badane metodami archeologicznymi;
2. są eksponowane *in situ*;
3. zostały przystosowane do zwiedzania, są powszechnie dostępne i znajdują się pod stałą opieką instytucji lub osób zajmujących się eksploatacją rezerwatu.

„Zostały przystosowane do zwiedzania” oznacza, że niezależnie od użytych metod i środków (tablice informacyjne, stała obecność przewodnika), zwiedzający otrzymują pełną informację o obiekcie na miejscu. W przypadku, gdy nie ma takiej możliwości, a przez stanowisko przebiega szlak turystyczny, mimo wszystko pozostaje ono „zwykłym obiektem”. Taką definicję można uznać za najlepszą dla określenia rezerwatu archeologicznego, a jednocześnie opierając się na obserwacji rzeczywistości, należałoby niezależnie od rozumienia definicji *skansenu* w naukach etnograficznych, rezerwat archeologiczny określać mianem *skansenu archeologicznego* – czyli zabytku prezentowanego *in situ*, dotyczącego jednego zwartejgo obszaru (stanowiska), na którym występują obiekty ze sobą powiązane. Choć definicja rezerwatu jest sprzeczna z pojęciem *skansenu* etnograficznego, coraz częściej określenie *skansen* występuje, jak wspomniano, właśnie przy opisywaniu rezerwatów (Skansen Archeologiczny „Karpacka Troja” to rezerwat zawierający rekonstrukcje na stanowisku). Należy przy tym podkreślić, że *skansen etnograficzny* i *archeologiczny* stałyby się w tym momencie całkowicie różnymi pojęciami (Werczyński 2012, s. 35). Podsumowując rozważania nad powyższym zagadnieniem, można uznać rezerwat za stanowisko archeologiczne prezentowane *in situ*, którego zagospodarowanie może mieć różną skalę – od zwykłych tablic informacyjnych

po pełnowymiarowe rekonstrukcje czy pawilony ochraniające zabytki. Przykładem skansenów/rezerwatów są: Biskupin, Wolin, Giecz, Częstochowa-Raków, Ostrów Lednicki.

Kolejnym terminem wartym omówienia jest *park archeologiczny* (ryc. 1). Pojęcie to pojawia się coraz częściej, zwłaszcza w odniesieniu do placówek powstałych w Europie Zachodniej, w Polsce jest natomiast znacznie mniej popularne. Park archeologiczny rozumiany jest jako obiekt, który został założony „na surowym korzeniu”, tzn. nie jest umiejscowiony w obrębie konkretnego stanowiska i nie musi mieć związku z archeologią tylko tego obszaru, na którym się znajduje. Przy takim rozumieniu widoczne jest, że pojęcia *parku etnograficznego* i *archeologicznego* w ogólnym zarysie ze sobą korespondują, z jedną tylko różnicą, o której pisze Stasiak (1996, s. 71), a mianowicie cechą muzeów typu parkowego jest lokowanie obiektów (rekonstrukcji) w już istniejącym drzewostanie. W przypadku parku archeologicznego ta cecha nie jest uwzględniana (Werczyński 2012, s. 35). Mianem parku archeologicznego możemy określić takie miejsca, jak: Osada VI Oraczy w Bochni, Krzemionki Opatowskie (wioska neolityczna) czy nieistniejący gród we Wrocławiu-Partynicach. Wszystkie prezentują bowiem zabytki z kilku miejsc lub ich rekonstrukcje, co wyraźnie odróżnia je od rezerwatów archeologicznych.

Trzecią główną grupą atrakcji archeologicznych są repliki archeologiczne (ryc. 1). Są to obiekty lub grupy obiektów ulokowane poza stanowiskiem (mogą być w jego sąsiedztwie, lecz nie jest to warunkiem koniecznym), które zabudowane są konstrukcjami (zazwyczaj nie rekonstrukcjami!) w ogólnych zarysach naśladującymi dawne budownictwo (obiekty stylizowane, np. na gród), które jednak tworzone są z wykorzystaniem najnowszej techniki budowlanej. Budynki na ich terenie nie muszą być tworzone ściśle według wiedzy ekspertów (podstawowa cecha odróżniająca repliki od parku archeologicznego i rezerwatu), często nie są wynikiem archeologii eksperymentalnej oraz mają współczesne wyposażenie i udogodnienia (elektryczność, kanalizacja). Ważna w przypadku replik jest oferta, która opiera się na cyklicznych imprezach, występach rekonstruktorów i organizacji obozów archeologicznych dla dzieci. Choć w ramach replik podejmowane są działania związane z archeologią eksperymentalną, obiekty te są w najmniejszym stopniu (w porównaniu do rezerwatów czy parków archeologicznych) związane ze światem naukowym. Najlepszym przykładem tego typu miejsca jest w naszym kraju gród w Buczynie (Werczyński 2012, s. 37).

Rozmieszczenie wybranych atrakcji archeoturystycznych i ich przykłady

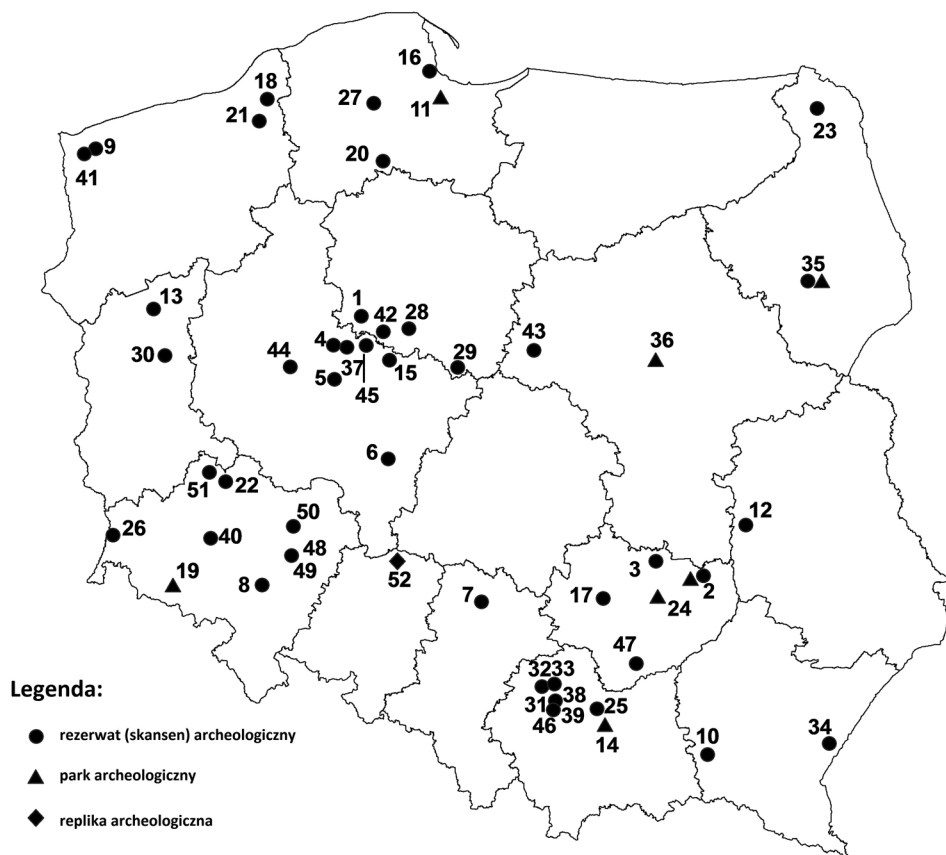
Rozwój rezerwatów i parków archeologicznych w Polsce rozpoczął się już w latach 50. XX w. i od początku wykazywał nierównomierny rozkład w skali kraju. W latach 60. XX w. zarejestrowano 56 rezerwatów, lecz wśród nich znalazły się także obiekty w budowie lub planowane, z których część nie doczekała się

ukończenia (por. Rajewski 1968, s. 436, ryc. 14). Największe zagęszczenie wykazywały tereny Wielkopolski, środkowego Mazowsza oraz Małopolski, mniejsza liczba skansenów znajdowała się na Dolnym Śląsku i Pomorzu Zachodnim, natomiast najslabiej reprezentowane były tereny wschodniej Polski (Polesie i Podlasie) oraz obszar Warmii i Mazur. W roku 1980 Konopka, dokonując wnikliwej analizy, przedstawił spis 31 istniejących wówczas rezerwatów (por. Konopka 1980, s. 296, ryc. 7). Jak się okazało, z planowanych 20 lat wcześniej inwestycji wiele nie zostało zrealizowanych, a część stanowisk zagospodarowanych uległa dewastacji. Skutkiem tego w 1980 r. po prawej stronie Wisły nie zarejestrowano żadnego rezerwatu archeologicznego, natomiast największe ich zagęszczenie wykazała ponownie Wielkopolska i część regionów Małopolski i Świętokrzyskiego. Kilka obiektów znalazło się także na Dolnym Śląsku (por. Konopka 1980, s. 296, ryc. 7). Taki obraz zagospodarowania stanowisk wynikał z faktu bardziej szczegółowych badań w Wielkopolsce oraz Małopolsce, które z racji historycznego znaczenia przyciągały największą uwagę naukowców. Na tych terenach również, podobnie jak w regionie świętokrzyskim, znajdowano najefektowniejsze zabytki i obiekty (np. Poznań, Nowa Słupia czy Igołomia). W przypadku Dolnego Śląska, który stanowił część tzw. Ziemi Odzyskanych, badania i tworzenie rezerwatów stanowiły element szerszego planu, mającego na celu potwierdzenie odwiecznej polskości tych obszarów.

Zebrane między 2010 a 2012 r. dane wykazują, że obecnie mniejszych lub większych istniejących rezerwatów, parków i replik archeologicznych jest w Polsce ponad 50 (ryc. 2). Największe zagęszczenie występuje na granicy województw wielkopolskiego i kujawsko-pomorskiego oraz w województwie dolnośląskim, małopolskim i świętokrzyskim. Pierwszy obszar jest szczególnie predestynowany dla tego typu założeń ze względów historycznych. Znajdują się tu relikty pierwszych grodów Polan, obiekty będące świadectwem chrztu Polski oraz miejsca stanowiące inspirację dla wielu legend. Najciekawsze zabytki znajdują się na Ostrowie Lednickim, w Gieczu, Poznaniu, Gnieźnie i Kruszwicy. Na terenach tych mieści się także najlepiej znany spośród polskich zabytków prahistorycznych łużycki Biskupin, odwiedzany corocznie przez tysiące turystów (ryc. 3).

W Polsce południowej największe zagęszczenie obiektów wykazują okolice Krakowa, a w samym mieście istnieje kilka rezerwatów. Jedną z ciekawszych atrakcji stanowi park archeologiczny w Bochni, o nazwie Osada VI Oraczy. Jest to obiekt rzadki ze względu na swoją formę. Jego autorzy zdecydowali się na koncepcję stworzenia osady wiejskiej, która bezpośrednio koresponduje z czasami najintensywniejszego rozwoju regionu – wiekiem XIII. Osada VI Oraczy nawiązuje do podbocheńskich wsi, jakkolwiek nie stanowi ich bezpośredniej rekonstrukcji, ponieważ żadna z przedlokacyjnych miejscowości nie została szczegółowo przebadana archeologicznie. Budując obiekt, wykorzystano jednak wyniki odkryć archeologicznych na różnych stanowiskach w Małopolsce, na Śląsku i w Czechach.

Posiłkowano się fachową literaturą omawiającą budownictwo wczesnośredniowieczne w naszym kraju na podstawie wykopalisk. Stąd konstrukcje chat, choć nie odzwierciedlają znalezisk z konkretnego miejsca, nawiązują do obiektów

Ryc. 2. Mapa rozmieszczenia wybranych atrakcji archeoturystycznych w Polsce w 2012 r. (opis w tabeli 1)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Polska. Mapa archeologiczna 2007, Malinowska-Sypek i in. 2010, Folga-Januszewska 2011, Szlakiem zabytków archeologicznych w Polsce.

średniowiecznych. Osadę wzniesiono na planie okolicy, gdzie wokół głównego placu zbudowano kilkanaście domostw, w różnych konstrukcjach stosowanych dawniej (zrębowej, sumikowo-łątkowej, plecionkowej). Obok wsi usytuowana została część produkcyjna – warzelnia soli. Część chat otrzymała wyposażenie zgodne z charakterem zajęcia, które jest w nich prezentowane, a całość założenia obsadzono roślinnością, dobierając gatunki rosnące w Małopolsce w XIII w. (Werczyński 2012, s. 82).

Innym przykładem pochodzącym z południowej Polski jest otwarty niedawno Skansen Archeologiczny „Karpacka Troja” w Trzcinicy. Obejmuje on obszar dawnego grodu założonego w epoce brązu oraz stanowiska słowiańskiego z VIII w. Ekspozycja stała w pawilonie wystawowym prezentuje kolejne kultury i fazy osadnicze i jest częściowo multimedialna (m.in. wyświetlany jest film „Trzcinica – karpacka Troja”). W rezerwacie archeologicznym zrekonstruowano dwie wioski: słowiańską i osiedle z początku epoki brązu. Na grodzisku odbudowano odcinki

Tabela 1. Wybrane atrakcje archeologiczne w Polsce w 2012 r.

Obiekt	Województwo	Opis/Zagospodarowanie
Rezerwat Archeologiczny w Biskupinie	kujawsko-pomorskie	Osada obronna kultury łużyckiej wzniesiona w VIII w. p.n.e., kraal, rekonstrukcje obiektów, ścieżki edukacyjne; w pobliżu miejsca noclegowe i gastronomiczne.
Rezerwat Archeologiczny „Krzemionki Opatowskie”	świętokrzyskie	Rezerwat archeologiczny tworzy podziemna trasa turystyczna o długości ok. 480 m, gdzie zachowały się liczne ślady działalności górników – resztki łuczyw, kamienne i rogowe narzędzia. Na powierzchni zrekonstruowano zadaszenie jednego z szybów. Park archeologiczny stanowią: odtworzone obozowisko górników i pracownia obróbki krzemienia.
Rezerwat Archeologiczny w Rydnie	świętokrzyskie	Fragment doliny ze znaleziskami kilkuset prehistorycznych stanowisk osadniczych skupionych wokół kopalni hematytu.
Muzeum Pierwszych Piastów na Lędziny	wielkopolskie	Na wyspie na Jeziorze Lednickim zachował się gród wzniesiony przez Mieszka I w połowie X w., a w jego wnętrzu najstarszy pałac wybudowany na ziemiach polskich. Na terenie kaplicy pałacowej odkryto baseny chrzcielne; całość chroniona w pawilonie wystawowym; tablice informacyjne.
Rezerwat Archeologiczny „Gród Piastowski” w Gieczu	wielkopolskie	Zachowane wały grodu i fundamenty palatium wzorowanego na siedzibie książęcej z Ostrowa Lednickiego.
Rezerwat Archeologiczny w Kaliszu Zawodziu	wielkopolskie	Zrekonstruowany gród piastowski, na którego terenie odkryto fundamenty romańskiego kościoła, kamiennej wieży obronnej i pozostałości chat.
Rezerwat Archeologiczny Kultury Łużyckiej w Cześcchowiu	śląskie	Niewielki pawilon wystawowy chroni fragment cmentarzyska kultury łużyckiej.
Rezerwat Archeologiczny w Będkovicach	dolnośląskie	Gród (IX–XI w.) objęty rezerwatem archeologicznym, rekonstrukcje bramy wjazdowej, palisady, dwóch chat i studni, miejsce rekreacji i tablice informacyjne.
Wzgórze Wisielców na Gologórze w Wolinie	zachodniopomorskie	Rekonstrukcje kurhanów z IX–XI w.; tablice informacyjne.
Skansen Archeologiczny „Karpacka Troja” w Trzcinicy	podkarpackie	Grodzisko wraz z rekonstrukcjami budowli i umocnień z epoki brązu i średniowiecza. Obok pawilon wystawowy, wyposażony w nowoczesne prezentacje.
Faktoria Handlowa w Pruszczu Gdańskim	pomorskie	Rekonstrukcje chaty bursztyniarza, wodza, kowala i hali targowej.
Grodzisko w Żmijowiskach	lubelskie	Grodzisko wczesnośredniowieczne Słowian; rekonstrukcje chat i umocnień, centrum archeologii doświadczalnej.

Obiekt	Województwo	Opis/Zagospodarowanie
Muzeum Grodu Santok	lubuskie	Grodzisko-rezerwat z rekonstrukcją wieży oraz widocznymi wałami; niedaleko budynku z ekspozycją artefaktów.
Osada VI Oraczy w Bochni	małopolskie	Rekonstrukcja osady wiejskiej z XIII w.; centrum archeologii doświadczalnej.
Skansen Archeologiczny w Mrówkach koło Wilczyna	wielkopolskie	Zrekonstruowany przypuszczalny wygląd gródka stożkowatego (wieża z ostrokołem) oraz wioski rybackiej.
Skansen Archeologiczny „Grodzisko” w Sopocie	pomorskie	Rekonstrukcja wałów i bramy wjazdowej.
Rezerwat archeologiczno-przyrodniczy – Jaskinia „Raj”	świętokrzyskie	Zabytki i zrekonstruowane obozowisko neandertalczyka znajdujący się w pawilonie wystawowym przed wejściem do jaskini.
Rezerwat Archeologiczny „Cmentarzysko megalityczne” w Borkowie	zachodniopomorskie	Rekonstrukcje kurhanów megalitycznych; w jednym z nich została odtworzona komora grobowa, gdzie złożono niegdyś szczątki lokalnego władcy.
Miniskansen górniczo-hutniczy w Jeleniej Górze	dolnośląskie	Muzeum Karkonoskie z rekonstrukcjami średniowiecznego pieca do wytopu szkła, wylotu szybu górniczego; szlaki turystyczne.
Rezerwat Archeologiczny „Kamienne kręgi” w Odrach	pomorskie	Rekonstrukcje kamiennych kręgów i kurhanów wzniesionych przez Gotów.
Rezerwat Archeologiczny „Kamienne kręgi” w Grzybnicy	zachodniopomorskie	Rekonstrukcje kamiennych kręgów wzniesionych przez Gotów.
Grodzisko Dziadoszan w Wietzycach	dolnośląskie	Tablice informacyjne i rekonstrukcje chat niedaleko grodziska; festyn archeologiczny Biesiada Dziadoszan, szlaki turystyczne.
Cmentarzysko Jaćwingów w Szwałcarciu	podlaskie	Rekonstrukcje kilku kurhanów i tablice informacyjne.
Centrum Kulturowo-Archeologiczne w Nowej Słupii	świętokrzyskie	Park z licznymi rekonstrukcjami budynków, umocnień obozu rzymskiego oraz dymarek z okresu żelaza; centrum archeologii doświadczalnej.
Pieczę garncarskie w Igołomi	małopolskie	Rekonstrukcje starożytnych pieców garncarskich.

Obiekt	Województwo	Opis/Zagospodarowanie
Kurhany i gród w Białogórze	dolnośląskie	Gród (VIII–X/XI w.), rekonstrukcja bram, tablice informacyjne, szlak archeologiczny. Cmentarzysko kurhanowe (IX–X/XI w.), rekonstrukcje kurhanów, tablice informacyjne.
Kręgi kamiennie w Węstorach	pomorskie	Rekonstrukcje kamiennych kręgów i kurhanów wzniesionych przez Gotów.
Mysia Wieża w Kruszwicy	kujawsko-pomorskie	Mysia Wieża oraz gród wzniesiony przez Mieszka I w drugiej połowie X w. Jego wały są widoczne do dzisiaj.
Kurhany megalityczne w Wietrzychowicach	kujawsko-pomorskie	Grobowce megalityczne na planie trapezu, boki obstawione kamieniami. Największy ma 100 m długości; pokryte darnią; pomosty widokowe i tablice informacyjne.
Zamek i gród w Międzyrzeczu	lubuskie	Odrestaurowane zabudowania i obwarowania zamku, widoczne wały dawnego grodu oraz fosa zamkowa; obok zamku zlokalizowane muzeum.
Rezerwat „Wawel zaginiony” w Krakowie	małopolskie	Wystawa ze zrekonstruowaną rotundą NMP oraz widoczne fragmenty wałów.
Jaskinia Ciemna – Oborzysko	małopolskie	W tzw. Oborzysku zrekonstruowano obozowisko neandertalczyków. Trzy postacie zostały przedstawione przy codziennych zajęciach.
Jaskinia Wierzychowska-Górna	małopolskie	Największa dostępna do zwiedzania jaskinia na terenie Jury Krakowsko-Częstochowskiej. W tzw. „Sali człowieka pierwotnego” można zobaczyć zrekonstruowane obozowisko z czasów epoki kamienia, a także narzędzia krzemienne i kościane.
Wzgórze Zamkowe w Przemysłu	podkarpackie	Zachowane fragmenty preromańskiej rotundy i monasterium oraz relikty bazyliki romańskiej i palatium książęcego.
Gród i osada w Surażu	podlaskie	Zachowane grodzisko w formie rezerwatu oraz rekonstrukcja osady wczesnośredniowiecznej.
Warownia Jomsborg w Ryni	mazowieckie	Rekonstrukcja osady wikingów.
Podziemia katedry Wniebowzięcia NMP i św. Wojciecha w Gnieźnie	wielkopolskie	W podziemiach katedry: pozostałości najstarszych kościołów gnieźnieńskich, kamienne paleniska związane z kultem pogańskim, płyta grobowa z najstarszą w Polsce inskrypcją.
Kościół św. Wojciecha z relikwiami budowli romańskich w Krakowie	małopolskie	Wystawa w podziemiach kościoła św. Wojciecha z relikwiami budowli romańskich z XI–XII w.
Podziemia kościoła Najświętszego Salwatora na Zwierzynicy w Krakowie	małopolskie	Prezentacja w podziemiach kościoła pokazująca trzy fazy budowy z XII w.

Obiekt	Województwo	Opis/Zagospodarowanie
Relikty kaplicy św. Benedykta i Wawrzyńca w Legnicy	dolnośląskie	Relikty kaplicy i zamku z początku XIII w., tablice informacyjne, rekonstrukcje.
Skansen Słowian i wikin-gów w Wolinie	zachodniopomorskie	Zrekonstruowane obiekty z różnych faz osadnictwa w Wolinie.
Podziemia kościoła św. Jana Ewangelisty w Mogilnie	kujawsko-pomorskie	Zabezpieczone pozostałości budowli romańskich z XI w.
Ostrów Tumski w Płocku	mazowieckie	Relikty budowli z XI–XII w. na Wzgórzu Tumskim.
Podziemia katedry św. Piotra i Pawła w Poznaniu	wielkopolskie	Relikty trójnawowej bazyliki w podziemiach katedry.
Podziemia bazyliki Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archanioła w Trzemesznie	wielkopolskie	W podziemiach bazyliki NMP znajdują się pozostałości romańskich kościołów oraz ekspozycja artefaktów.
Podziemia kościoła św. Piotra i Pawła w Tyńcu	małopolskie	Fragmety trójnawowej romańskiej bazyliki z XI w.; najstarszy grób opata z wyposażeniem liturgicznym z XI i XII w.
Pawilon nad relikttami kościoła św. Mikołaja w Wiślicy	świętokrzyskie	W podziemiach bazyliki znajdują się pozostałości dwóch wcześniejszych romańskich kościołów datowanych na XII i XIII w. oraz unikatowa Płyta Orantów.
Podziemia katedry św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu	dolnośląskie	Rezerwat archeologiczny w podziemiach katedry św. Jana Chrzciciela z ekspozycją relikwii kolejnych budowli z okresu X–XII w.
Dom Panien Trzebnickich we Wrocławiu	dolnośląskie	Rezerwat archeologiczny w Domu Panien Trzebnickich z początku XIII w.
Podziemia sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy	dolnośląskie	Podziemia sanktuarium św. Jadwigi z relikttami romańskiej świątyni, tablice informacyjne.
Ostrów Tumski w Głogowie	dolnośląskie	W miejscu kolegiaty – fundamenty i fragmenty ścian romańskiego kościoła.
Replika grodu w Byczynie	opolskie	Replika średniowiecznego grodu, otoczonego drewnianym wałem o wysokości 6 m z dwiema wieżami strażniczymi i mostem zwodzonym; miejsca rekreacji, obiekty noclegowe i gastronomiczne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Mapa archeologiczna (2007), Malinowska-Sypek i in. (2010), Folga-Januszewska (2011), Polska. Szlakiem zabytków archeologicznych w Polsce.

wałów, bramy, chaty, miejsce ukrycia skarbu i źródło. Otwarcie skansenu przyciągnęło około 10 tys. turystów w ciągu 2 dni. W celu utrzymania wysokiej frekwencji placówka organizuje bogaty program edukacyjno-rozrywkowy, prezentacje multimedialne, imprezy archeologiczne, sesje, konferencje czy gry edukacyjne (Werczyński 2011, s. 41).

W porównaniu z powyżej opisanymi w regionie świętokrzyskim znajduje się mniej zabytków, za to o szczególnej wartości. Stanowiska cenne i licznie odwiedzane to jaskinia Raj, kopalnie w Krzemionkach Opatowskich (ryc. 3) oraz centrum archeologiczne w Nowej Słupi.

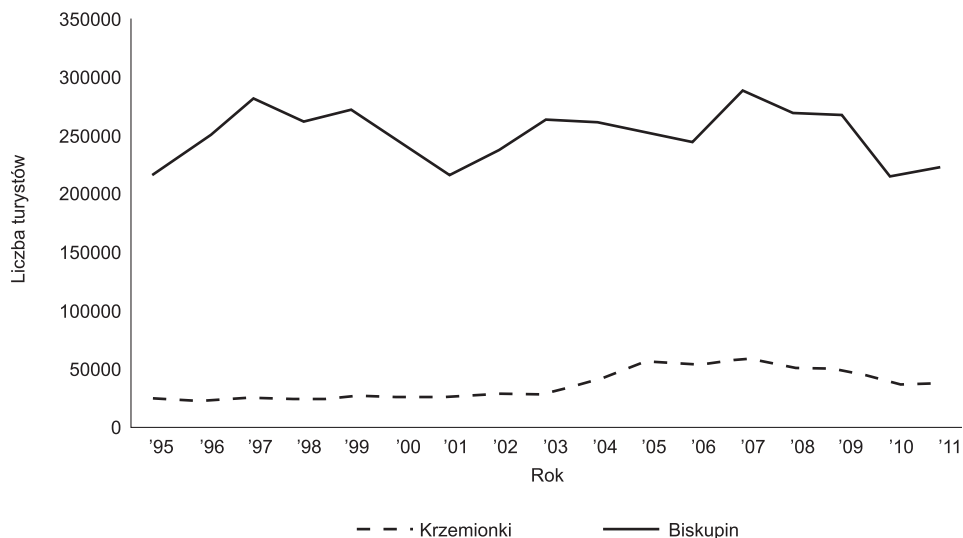
Przykładem jedynej, jak dotąd, bardzo dobrze funkcjonującej repliki archeologicznej jest budowla stylizowana na gród zlokalizowana w Biskupicach, niedaleko Byczyny, w województwie opolskim (ryc. 2). Warownia otoczona jest wysokim na 6 m drewnianym ostrokołem, a w środku mieszczą się: trybuna na 350 osób, wieże strażnicze, staropolska karczma z tradycyjnym jedzeniem, gościniec z 50 miejscami noclegowymi o wnętrzach stylizowanych na średniowieczne, sala projekcyjna ze sprzętem audiowizualnym, zbrojownia, kuźnia, przymierzalnia średniowiecznych strojów, czerpalnia papieru, stajnia i zagrody ze zwierzętami, tor łuczniczy, tory do rzutów włócznią, nożem i toporem, miejsce kaźni z dybami i pręgierzem, wystawa narzędzi tortur oraz sklep z pamiątkami (Werczyński 2012, s. 91). Jak widać, tak szeroka lista atrakcji znacznie przewyższa skanseny czy parki archeologiczne, a jednocześnie świadczy o kierowaniu oferty do bardzo szerokiego grona turystów.

Aktualne rozmieszczenie archeologicznych muzeów na wolnym powietrzu na obszarze Polski wciąż nosi znamiona historycznego rozwoju, choć od lat 80. XX w. pojawiło się kilka obiektów w różnych, słabiej pod tym względem zagospodarowanych, częściach kraju. Przykłady stanowią: wspomniana Trzcinnica (woj. podkarpackie), gród w Surżu (woj. podlaskie), gród w Santoku (woj. lubuskie) czy faktoria handlowa w Pruszczu Gdańskim (woj. pomorskie). Jest to jednak zaledwie namiastka potrzeb, które wynikają z konieczności zagospodarowania i zaprezentowania szerokiej publiczności stanowisk archeologicznych.

Ruch archeoturystyczny

O słuszności stwierdzenia, że zainteresowanie rezerwatami, parkami i replikami archeologicznymi jest znaczne, świadczyć mogą analizy ruchu turystycznego. Dane dotyczące zarówno obiektów największych i najsławniejszych, jak stanowisk małych, pokazują rzędy wielkości i różnice zainteresowania, w zależności od zagospodarowania i prowadzonej reklamy miejsca.

Oczywiście w klasyfikacji najczęściej odwiedzanych przoduje Rezerwat Archeologiczny w Biskupinie (ryc. 3). Obiekt w ostatnich 16 latach średniorocznie przyciągał około 251 tys. turystów, co w skali miesiąca daje około 21 tys. odwiedzających. To skutek przynależności miejsca do swego rodzaju kanonu krajoznawczego, gdyż duża część rodaków choć raz w życiu odwiedza to miejsce, zazwyczaj w wieku szkolnym. Rycina 3 pokazuje wahania w przeciągu kilkun-

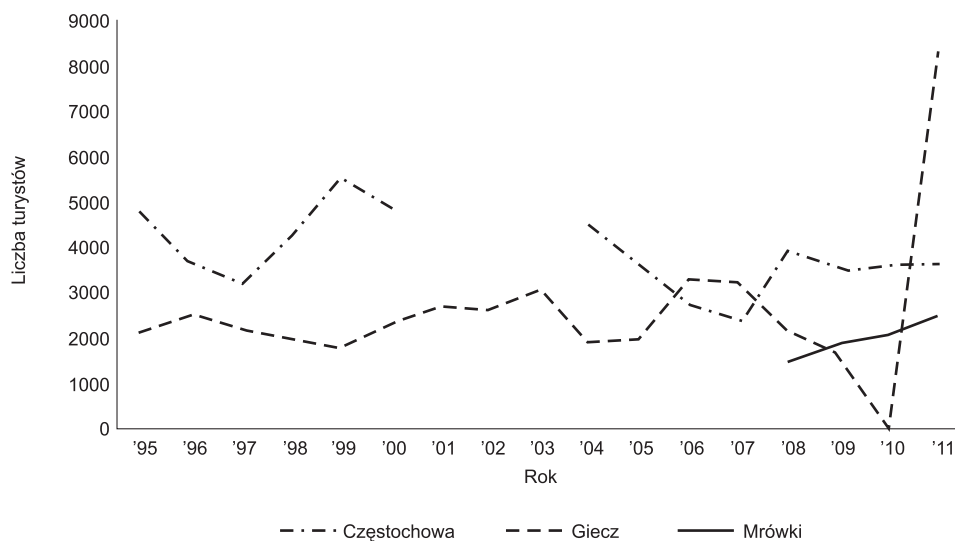
Ryc. 3. Ruch turystyczny w wybranych, dużych rezerwach archeologicznych (1995–2011)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z placówek muzealnych.

stu lat, jednak wyraźnie widać, że początek i koniec wykresu znajdują się na podobnym poziomie, co wskazuje na stabilność zainteresowania atrakcją. Warto odnotowania jest fakt, że w tworzeniu tak wysokiej frekwencji duży udział ma festyn organizowany corocznie we wrześniu, który przyciąga średnio około 50 tys. odwiedzających.

Drugim sławnym stanowiskiem są neolityczne kopalnie krzemienia i wioska neolityczna w Krzemionkach Opatowskich. Ruch turystyczny w końcu XX i na początku XXI w. utrzymywał się tu na średnim poziomie (między 20 a 30 tys.), lecz od połowy zeszłej dekady uległ znacznej intensyfikacji. Średnia liczba turystów przybywających tu każdego roku w analizowanym czasie to prawie 36 tys. osób (ok. 3,1 tys./miesiąc). To pozytywna pochodna przeprowadzonej restauracji obiektu oraz programowania dalszych inwestycji.

Powyższe przykłady prezentują przypadki, które miały i mają skrajnie pozytywne uwarunkowania dla rozwoju turystyki archeologicznej. Przyciągają wielu turystów nie tylko dlatego, że są sławne, lecz również z powodu od lat rozbudowywanej infrastruktury, która zaspokaja cały wachlarz potrzeb odwiedzających. Jak wygląda sytuacja w mniejszych obiektach?

Choć dane dotyczące średnich i małych obiektów są bardzo skromne, na ich podstawie można wysnuć pewne wnioski. W przypadku obiektu w Gieczu, jednego z trzech rezerwatów dotyczących początków Polski (pozostałe mieszczą się w Grzybowie i na Ostrowie Lednickim), frekwencja przez lata była wyrównana (ryc. 4), choć obiekt nie był efektywnie zagospodarowany. Znaczny wzrost zainteresowania w 2011 r. spowodowany był renowacją założenia, która objęła także budowę osady edukacyjnej. Podobnie było w przypadku Grzybowia, który po remoncie i rozbudowie przyciągnął w 2010 r. około 15,5 tys., a w 2011 r. niemal

Ryc. 4. Ruch turystyczny w wybranych średnich i małych rezerwach archeologicznych (1995–2011)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z placówek muzealnych.

20 tys. zwiedzających.¹ W przypadku Ostrowa Lednickiego, gdzie od lat zabytki prezentowane są w ten sam sposób, dużą rolę odgrywa wartość miejsca. Świadczy o tym wysoka frekwencja, która w latach 2010–2011 wyniosła średnio 56 tys. turystów na rok.²

Mniejszym zainteresowaniem cieszą się rezerwy znacznie słabiej zagospodarowane, które nie funkcjonują jako powszechne symbole w narodowej świadomości. Przykładem może tutaj być skansen powstały na cmentarzysku kultury łużyckiej w Częstochowie (ryc. 4). Mimo znikomej reklamy i braku nowoczesnych form prezentacji, ruch turystyczny w obiekcie utrzymuje się na w miarę stałym poziomie, osiągając wielkość średnią 3,8 tys. turystów na rok za lata 1995–2011. Miarę frekwencji w tym przypadku można uznać za symptomatyczną dla tego typu rezerwatów, czyli obiektów lepiej zagospodarowanych (pawilon wystawowy, rekonstrukcja) i znajdujących się w mieście lub jego bliskiej okolicy.

Przykładem stanowiska zagospodarowanego w najwęższym zakresie jest rezerwat w Mrówkach (pow. koniński, woj. wielkopolskie), gdzie znajduje się rekonstrukcja gródka stożkowatego. Miejsce odosobnione i niereklamowane, znane jest jednak niektórym turystom, gdyż ich liczba od 2008 r. stale wzrasta. W okresie 2008–2011 miejsce to zobaczyło średnio w każdym roku około 2 tys. osób.³ Jest to porównywalny wynik do niektórych klasycznych muzeów archeologicznych, chociażby Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy (por. Werczyński 2012, s. 71, wyk. 9).

¹ Informacje dzięki uprzejmości pracowników Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

² Informacje dzięki uprzejmości pracowników Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

³ Dane dzięki uprzejmości pracowników Muzeum Okręgowego w Koninie.

Powyższe przykłady wskazują, że zainteresowanie obiektami archeologicznymi wśród turystów istnieje, a jego wielkość zależna jest od popularności i zagospodarowania stanowiska. Szczególne zaciekawienie wzbudzają zarówno miejsca nowe (Trzcinica), jak i mające wieloletnią metrykę, lecz które zostały odrestaurowane i wzbogacone o dodatkową infrastrukturę lub atrakcje (Grzybów, Giecz).

W dzisiejszych realiach bardzo dobrze funkcjonuje replika grodu w Byczynie (pow. kluczborski, woj. opolskie), gdzie oprócz festiwali archeologicznych i pikników rycerskich, istotną składową programu są obozy i kolonie średniowieczne, konne lub archeologiczne dla dzieci i młodzieży. W bogatym programie proponowane są m.in. warsztaty związane z życiem grodu średniowiecznego, gdzie każdy uczestnik ma możliwość pracy na stanowisku archeologicznym przygotowanym specjalnie na terenie obiektu. Obozy organizowane w czterech turnusach podczas wakacji przyciągają od 200 do 350 osób. Liczba zwykłych turystów nie jest monitorowana, gdyż wejście do obiektu jest bezpłatne, lecz według szacunków gród wizytuje rocznie około 50–60 tys. zwiedzających. Pomiarzy prowadzone przez prasę w sierpniu 2009 r. wykazały, że podczas 3-dniowego festynu obecnych było około 25 tys. turystów.⁴ Promocja grodu w Byczynie odbywa się głównie w Internecie, poprzez dwie strony działające równolegle, oraz tzw. pocztą pantoflową. Mimo to gród jest przykładem bardzo udanego produktu turystycznego utworzonego na bazie archeologii i historii, gdyż oprócz krajowych przybywają tu także turyści z całej Europy oraz z odległych państw (Australia, Japonia, Madagaskar, Kuba, Tajlandia, Mongolia, RPA, USA).⁵

Wnioski i rekomendacje

Na terenie Polski, w porównaniu do innych krajów Europy czy USA, znajduje się stosunkowo niewiele atrakcji archeoturystycznych, choć zainteresowanie nimi jest znaczne. Oprócz popytu turystycznego na tego typu atrakcje, argumentem za ich rozwojem jest ogromny potencjał stanowisk archeologicznych w naszym kraju, które mogą być wykorzystane w skali krajowej, regionalnej lub lokalnej. Są to obiekty różnego typu, pochodzące z różnych okresów pradziejów, które często mają swoją wyraźną, ciekawą formę terenową.

Największym zainteresowaniem tradycyjnie cieszą się miejsca znane i dobrze zagospodarowane, w których ruch turystyczny dodatkowo odradza się po każdej renowacji. Zapotrzebowanie na nowe rezerваты o krajowym lub regionalnym zasięgu działania wciąż jest w Polsce dość dużo, stąd w każdym województwie powinny istnieć przynajmniej 1 lub 2 takie placówki. Pozwoli to bowiem z jednej strony na dyspersję ruchu turystycznego, jak dotąd zogniskowanego w najbardziej znanych punktach, a z drugiej zdywersyfikuje ofertę turystyczną regionów, umożliwiając ich rozwój.

⁴ Informacje uzyskane dzięki uprzejmości właścicieli grodu.

⁵ Informacje uzyskane dzięki uprzejmości właścicieli grodu.

Oprócz rezerwatów i parków archeologicznych, w których zainwestowanie wiązałoby się z zatrudnieniem personelu i stworzeniem złożonej infrastruktury, w jak najszerszej skali powinny być wykorzystywane stanowiska o znaczeniu lokalnym. Należałoby znacznie rozbudować sieć takich rezerwatów, których zagospodarowanie ograniczałoby się do umieszczenia przy nich tablic i ścieżek edukacyjnych, a w przypadku bardziej wartościowych znalezisk – także rekonstrukcji. Łączone w szlaki archeologiczne, uatrakcyjniłyby ofertę turystyczną. Dużym problemem pozostaje jednak wyznaczenie służb odpowiedzialnych za zagospodarowanie stanowiska, a zwłaszcza utrzymanie powstałych atrakcji. Z uwagi na skalę przedsięwzięcia czołową rolę w jego realizacji, jako potencjalni beneficjenci, powinny sprawować władze lokalne oraz ludność miejscowa. Wskazanie przez specjalistów zgodnych z prawem możliwości ingerencji w substancję zabytkową oraz pomoc w ekspozycji stanowisk powinny być częścią prospołecznych działań, mających na celu pokazanie lokalnej społeczności wartości terenu, na którym mieszka, oraz możliwości jego rozwoju. Zwiększenie liczby zagospodarowanych stanowisk realizuje zapisane w prawie zasady, dotyczące powszechnego udostępniania społeczeństwu wiedzy o zabytkach oraz ich ochronie dla potomności.

Literatura

- A guide to best practices for archaeological tourism 2009. Archaeological Institute of America (AIA) 2009 (<http://www.archaeological.org/pdfs/AIATourismGuidelines.pdf>).
- Buczowska K. 2008. Turystyka kulturowa. Wyd. AWF w Poznaniu, Poznań.
- Chowaniec R. 2010. Dziedzictwo archeologiczne w Polsce. Formy edukacji i popularyzacji. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Dąbrowski K. 1977. Miejsce rezerwatów archeologicznych w kształtowaniu środowiska naturalnego. *Wiadomości Archeologiczne*, 42, 1: 3–7.
- Faracik R. 2000. Zabytki archeologiczne jako obiekty zainteresowania turystycznego na przykładzie Krakowa i okolic. *Prace Geograficzne*, 106: 141–149.
- Konopka M. 1980. Rezerwaty archeologiczne w Polsce. Problem definicji i liczby. *Ochrona Zabytków*, 33: 292–298.
- Kruczek Z. 2005. Metody badań atrakcji turystycznych. [W:] R. Winiarski, W. Alejski (red.), *Turystyka w badaniach naukowych*. AWF, Kraków–WSiZ, Rzeszów, s. 35–46.
- Krueger M. 2012. Śródziemnomorska turystyka archeologiczna – między ekskluzywnością a masowością. *Turystyka Kulturowa*, 5: 5–21.
- Ławecka D. 2003. *Wstęp do archeologii*. Wyd. PWN, Warszawa–Kraków.
- Rajewski Z. 1959. O rezerwach archeologicznych w Polsce. *Wiadomości Archeologiczne*, 25: 240–247.
- Rajewski Z. 1964. Pokaz zabytków w terenie. *Wiadomości Archeologiczne*, 30: 102–116.
- Rajewski Z. 1968. Rezerwaty archeologiczne i muzea na wolnym powietrzu. *Archeologia Polski*, 13: 429–442.
- Rohrscheidt A. 2010. Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy. Wyd. GWSHM, Gniezno.
- Stasiak S. 1996. Muzea na wolnym powietrzu w Polsce i możliwości ich wykorzystania dla celów turystycznych. *Turyzm*, 6, 2: 67–94.
- Werczyński D. 2011. Atrakcje dla turystyki archeologicznej w Polsce. Rezerwaty archeologiczne oraz muzea archeologiczne i zbiory zabytków ruchomych. [W:] M. Kuczera (red.), *Nowe trendy w naukach humanistycznych i społeczno-ekonomicznych*. Wyd. Creativetime, Kraków, s. 35–42.
- Werczyński D. 2012. Stan, uwarunkowania i perspektywy rozwoju turystyki archeologicznej w Polsce na wybranych przykładach. Maszynopis pracy magisterskiej. ZGRiT, Wrocław.

Zeidler K. 2009. Ochrona dziedzictwa kultury a turystyka, czyli w poszukiwaniu „złotego środka”. *Folia Turistica*, 20: 157–170.

Selected attractions for archaeotourism in Poland

Abstract: This paper presents selected types of attractions related to the Polish archaeological heritage. Among many values, which were of interest to the author, the most important are reserves, parks and archaeological replicas. This paper outlines the problem of the definition of each of these terms, including the author's proposals for their sorting and clarification. The rest of the article is an analysis of the spatial distribution of the objects and a discussion of their significance in local and regional development and the role in creating tourist function of areas.

Keywords: tourism archeology, archaeological reserve, archaeological park, tourist attraction